

ПРАВОВА ОХОРОНА ТА ВПЛИВ МЕХАНІЗМУ ЇЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ НА ПРАВОВІДНОСИНИ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

LEGAL PROTECTION AND THE INFLUENCE OF THE MECHANISM OF ITS FUNCTIONING ON LEGAL RELATIONS IN THE FIELD OF INTELLECTUAL PROPERTY

Станкевич Ю.В., аспірант кафедри кримінального права і процесу
юридичного факультету

Національний авіаційний університет

Лихова С.Я., д.ю.н., професор,
завідувач кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету

Національний авіаційний університет

Стаття присвячується висвітленню проблематики кримінально-правової охорони інтелектуальної власності на сучасному етапі розвитку держави. Глобалізація економіки, розвиток науки і техніки, процеси інформатизації суспільних відносин зумовлюють зростання соціально-економічної ролі та значення результатів інтелектуальної діяльності, що викликає необхідність покращення її правового захисту. Досліджено окремі питання оптимізації співвідношення кримінально-правової й цивільно-правової охорони інтелектуальної власності, питання про диференціацію кримінально-правової охорони особистих немайнових та/або майнових прав інтелектуальної власності на літературний, художній та інший твір (авторське право) й особистих немайнових та/або майнових прав інтелектуальної власності на виконання, фонограму, відеограму та програму (передачу) організації мовлення (суміжні права). Однозначність трактування, логічність формулювань під час визначення ознак і меж суспільно небезпечного діяння та зрозумілого взаємозв'язку з іншими правовими нормами неодмінно впливають на правильність правозастосування за умов охоплення правовими конструкціями правовідносин, закріплених у формі кримінальних правопорушень, відокремлення злочинної поведінки від інших дій та бездіяльності особи. Проте більш значущими за функціональним призначенням і впливом на правовідносини слід визнати ефективність механізму та правову дієвість кримінально-правової охорони інтелектуальної власності, якість відповідних кримінально-правових заборон і кваліфіковане та активне їх застосування.

Отже, безумовно, процес боротьби зі злочинами проти інтелектуальної власності безпосередньо залежить від ступеня ефективності застосування правоохоронними органами норм як міжнародного права, так і законодавства України, а також методів і методик захисту інтелектуальної власності, чому сприяє також сучасний розвиток цивільно-правових, кримінально-правових і процесуальних інститутів регулювання та захисту права інтелектуальної власності з огляду на динаміку таких злочинів, їх видову приналежність, а також осіб, які можуть бути причетними до їх вчинення.

Водночас не викликає сумнівів те, що навіть досконалі кримінально-правові заборони не можуть повністю замінити собою професіоналізм правозастосувача, його технічну оснащеність, знання ним норм регулятивного законодавства та якісне проведення слідчої й оперативно-розшукової діяльності.

Ключові слова: охорона інтелектуальної власності, правові приписи, бланкетна диспозиція, право інтелектуальної власності.

The article is devoted to the coverage of the issue of criminal-legal protection of intellectual property at the present stage of state development. The globalization of the economy, the development of science and technology, the processes of informatization of social relations determine the growth of socio-economic role and the importance of the results of intellectual activity, which necessitates the improvement of its legal protection. Some issues of optimization of the ratio of criminal-legal and civil-legal protection of intellectual property, the issue of differentiation of criminal-legal protection of personal non-property and/or property rights of intellectual property to literary, artistic and other work (copyright) and personal non-property and/or property rights of intellectual property for performance, phonogram, videogram and program (transfer) of broadcasting organization (related rights).

Unambiguous interpretation, logical wording in determining the signs and boundaries of socially dangerous acts and a clear relationship with other legal norms inevitably affect the correctness of law enforcement, provided that the legal constructions cover legal relations enshrined in the form of criminal offenses, delimiting criminal behavior from other actions. However, the effectiveness of the mechanism and legal effectiveness of criminal-legal protection of intellectual property, the quality of the relevant criminal-legal prohibitions and their qualified and active application should be recognized as more significant in terms of functional purpose and impact on legal relations.

Thus, of course, the process of combating crimes against intellectual property directly depends on the degree of effectiveness of law enforcement agencies, both international law and legislation of Ukraine, as well as methods and techniques of intellectual property protection, which also contributes to the modern development of civil law, criminal law and procedural institutions of regulation and protection of intellectual property rights in view of the dynamics of such crimes, their type of affiliation, as well as persons who may be involved in their commission.

At the same time, there is no doubt that even perfect criminal law prohibitions cannot completely replace the professionalism of a law enforcer, his technical equipment, knowledge of the norms of regulatory legislation and high-quality investigative and operational-investigative activities.

Key words: protection of intellectual property, legal requirements, blanket disposition, intellectual property rights.

Актуальність тематичних наукових напрацювань у сфері кримінально-правової охорони інтелектуальної власності на сучасному етапі розвитку держави, безумовно, не викликає сумніву. Посилаючись на прийняті нормативні документи Всесвітньої організації інтелектуальної власності, XXI сторіччя є століттям інтелектуальної економіки, інформаційного суспільства, де інтелектуальна власність виступає рушійною силою, внаслідок чого забезпечується інноваційний прогрес. Глобалізація економіки, розвиток науки і техніки, процеси інформатизації суспільних відносин зумовлюють зростання соціально-економічної ролі та значення результатів інтелектуальної діяльності, що викликає необхідність покращення її правового захисту [1].

Відповідно до ст. 54 Конституції України громадянам гарантується захист інтелектуальної власності. Кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди за винятками, установленими законом [2].

Своєю чергою ст. 61 розд. 5 «Кримінальні процедури» Угоди про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (TRIPS) зобов'язує держави-члени криміналізувати умисну фальсифікацію товарного знака або здійснену з порушенням авторських прав у комерційних масштабах, допускає криміналізацію інших порушень прав інтелектуальної власності, особливо коли вони вчинені умисно та в комерційних масштабах [3], а ст. 10 Конвенції РЄ про

кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. зобов'язує держав-учасниць криміналізувати вчинені умисно в комерційних розмірах і за допомогою комп'ютерних систем порушення авторських і суміжних прав [4].

Враховуючи виклики суспільства, законодавцем закріплено кримінальну відповідальність у Кримінальному кодексі України (далі – КК України) за вчинення низки кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності як найбільш суворий вид державного примусу, що водночас викликано сучасним інтенсивним розвитком інформаційного суспільства та сучасних правовідносин між їх суб'єктами.

Аналізуючи останні дослідження, ґрунтовний та істотний вплив на розвиток правової науки у цій сфері зроблено науковцями П.П. Андрушком, П.С. Берзіним, В.Д. Гулкевичем, А.М. Коваль, М.І. Мельником, С.Я. Лиховою, А.С. Нересеяном, О.Е. Радутним, В.Б. Харченком та іншими вченими. При цьому в їхніх наукових працях існує багато суперечностей щодо правової природи предмета та об'єкта правової охорони.

Так, додаткового наукового дослідження потребують питання з приводу оптимізації співвідношення кримінально-правової й цивільно-правової охорони інтелектуальної власності, питання про диференціацію кримінально-правової охорони особистих немайнових та/або майнових прав інтелектуальної власності на літературний, художній та інший твір (авторське право) й особистих немайнових та/або майнових прав інтелектуальної власності на виконання, фонограму, відеограму і програму (передачу) організації мовлення (суміжні права).

Слід акцентувати, що функціонування таких правових приписів відіграє одну з найважливіших ролей у правозастосуванні та правоохороні інтелектуальної власності.

Положеннями чинного цивільного законодавства встановлено, що право інтелектуальної власності є неповстанним. Ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом.

Від об'єкта злочину, його різновиду та особливостей характеристик залежить місце розташування у правовій системі правових норм, які регламентують правовідносини з кримінально-правової охорони інтелектуальної власності [5, с. 703–708].

Так, порівняно з законодавством України про кримінальні правопорушення окремі розділи щодо злочинів проти інтелектуальної власності передбачені кримінальним законодавством Болгарії, Естонії, Іспанії, Литви, Мексики, Перу, Фінляндії. В деяких країнах кримінальну відповідальність за злочини проти прав інтелектуальної власності передбачено спеціальними законодавчими актами, а саме: у Франції – Кодексом інтелектуальної власності; у ФРН – Законом про охорону авторського і суміжних прав, Законом про охорону промислових зразків, Законом про охорону товарних та інших знаків і Законом про охорону напівпровідників; у Португалії – Кодексом промислової власності; в Норвегії – Законом про товарні знаки, Законом про права селекціонерів на сорти рослин і Законом про авторське право на літературні, наукові й художні твори.

У США правові норми, що забезпечують кримінально-правову охорону авторського права і суміжних прав, містяться в окремому розділі Федерального зібрання законів «Авторське право» [6, с. 53–54].

Соціально значуща роль суспільно небезпечного (кримінального) впливу на правовідносини у сфері інтелектуальної власності полягає в тому, що внаслідок вчинення злочинів цієї категорії порушуються права на результати інтелектуальної діяльності; правовласники об'єктів інтелектуальної власності позбавляються можливості отримати доходи (упущена вигода), які були б одержані за ідеальних умов ринку, в результаті зменшується бажання

подальшої творчої діяльності, знижується інвестиційна активність; творець, витративши фінансові й інтелектуальні ресурси на створення інтелектуального продукту, не отримує очікуваного прибутку від його комерційного використання; також бюджет недоотримує податки і збори від законного використання об'єктів інтелектуальної власності [7, с. 49].

Аналізуючи судову практику згідно з електронною базою даних Єдиного державного реєстру судових рішень за період з 1 січня 2020 р. по липень 2021 р., можемо зазначити, що здебільшого обвинувальні вироки стосуються одиничних порушень, які «штучно виявляються» співробітниками Національної поліції або Служби безпеки України виключно з метою формального покращення показників за ініціативою та сприяння представників потерпілих, у межах кримінальних проваджень у формі приватного обвинувачення, тобто у провадженнях, які можуть бути розпочаті слідчим, дізнавачем, прокурором лише на підставі заяви потерпілого щодо кримінальних правопорушень.

При цьому правопорушник, як правило, в таких випадках визнає провину та йде на угоду з правоохоронними органами і потерпілою стороною, оскільки враховується спроможність і зацікавленість саме потерпілої особи встановити точний розмір заподіяної шкоди.

Загалом судами впродовж цього періоду за фактами порушень авторських прав (ст. 176 КК України) винесено 10 обвинувальних вироків, порушень суміжних прав (ст. 176 КК України) – 3 таких вироки, порушень прав на промисловий зразок – 2 вироки, за фактами порушень прав на винахід, корисну модель, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію вироки судами не виносились.

Крім того, за результатами розгляду обвинувальних актів у кримінальних провадженнях за ст. 229 КК України судами винесено за фактом незаконного використання знака для товарів і послуг 5 вироків, зокрема, 1 виправдальний, фірмового найменування – 1 обвинувальний вирок; за фактами незаконного використання кваліфікованого зазначення походження товару вироки не виносились. Також судом винесено 1 обвинувальний вирок у кримінальній справі за фактом розголошення комерційної таємниці за ст. 232 КК України, окремо за ст. 231 КК України вироки не виносились.

Наведені статистичні дані, окрім іншого, свідчать про те, що в багатьох випадках власники інтелектуальних прав одночасно реєструють різні, пов'язані між собою, види прав на окремі об'єкти інтелектуальної власності. Тому під час кваліфікації вчиненого діяння, як правило, має місце сукупність кримінальних правопорушень, зокрема, у вирокі Глибочького районного суду Чернівецької області від 3 грудня 2020 р. у справі № 715/2391/17 правопорушників засуджено за порушення виключних прав на знак для товарів і послуг «Золотий оксамит» та прав на промисловий зразок «Папір для упакування рулонного туалетного паперу» під назвою «XXL 100» у зв'язку з їх використанням в комерційних цілях та за заподіяння шкоди у великих розмірах без отримання дозволу від його власника, тобто сукупність за ст. ст. 177, 229 КК України [8].

Як зазначає О.О. Дудоров, розташування кримінально-правових заборон залежить від поділу об'єктів прав інтелектуальної власності на творчий (літературні й художні твори, корисні моделі, сорти рослин тощо) та господарський (засоби індивідуалізації учасників цивільного обороту, товарів і послуг, комерційна таємниця), і від того, в якій сфері життєдіяльності суспільства переважно використовуються ті чи інші об'єкти інтелектуальної власності [9, с. 370].

У наукових працях таких вчених, як П.П. Андрушко і П.С. Берзін, викладена думка, що ґрунтується на пов'язаності та спільності родового об'єкта відповідної групи злочинів як сукупності відносин щодо результатів

інтелектуальної, творчої діяльності, засобів індивідуалізації та недобросовісної конкуренції, виокремлення в Особливій частині КК України самостійного розділу під назвою «Злочини проти інтелектуальної власності» або іншою подібною назвою [10, с. 293].

Наведене також кореспондується з уніфікованим розумінням інтелектуальної власності у Конвенції про заснування ВОІВ 1967 р. і необхідністю реалізації ідеї інтелектуальної власності як єдиного однопорядкового об'єкта кримінально-правової охорони і потреби в його уніфікації [11, с. 12, 95–112].

Наприклад, законодавство деяких країн, підкреслюючи майнову природу злочинів проти інтелектуальної власності, кваліфікує їх як злочини проти власності. Так, КК Албанії розглядає опублікування чужого твору літератури, мистецтва, музики чи науки під своїм ім'ям і відтворення чи використання такого твору без згоди автора з порушенням права власності на нього як різновид шахрайства. У таких країнах, як Болівія, Грузія, Казахстан, Угорщина, Хорватія, посягання на право інтелектуальної власності (принаймні частина цих посягань) також віднесено до злочинних діянь проти власності. Такий же підхід реалізовано в КК Іспанії, де гл. 11 «Про злочини, пов'язані з інтелектуальною і промисловою власністю, з ринком та споживачами» міститься в розд. XIII «Злочини проти власності та соціально-економічного ладу» Книги II «Злочини і покарання» цього Кодексу.

Однак інтелектуальні немайнові права містять в собі правові можливості, так би мовити, будучи «правом абстрактної власності», отримувати матеріальну користь від результатів інтелектуальної творчої діяльності, а тому з урахуванням нормативних приписів цивільного законодавства, по суті, можуть бути предметом кримінальних посягань на власність в розумінні матеріальних речей.

Так, часто в кримінально-правовій практиці мають місце випадки заволодіння корпоративними правами суб'єктів господарювання з метою отримання юридичного та адміністративного контролю за індивідуально визначеним майном.

В такому разі ґрунтовно слід визнати позицію С.Я. Лихової, яка, визнаючи власність родовим поняттям, що поділяється на два види: власність на речі (майно) та інтелектуальну власність, обґрунтувала ідею зміни місця розташування норм про відповідальність за злочини проти інтелектуальної власності – діяння, передбачені ст. ст. 176, 177, 229, 231, 232, 232-1 КК України, і перенесення їх до розд. VI Особливої частини КК України «Злочини проти власності» [12, с. 14–16; 13, с. 204].

Проте треба враховувати положення цивільного законодавства, що об'єктом права інтелектуальної власності може бути лише нематеріальний об'єкт, тобто результат інтелектуальної, творчої діяльності. Але не кожен результат такої діяльності визнається об'єктом права інтелектуальної власності, а лише той, що відповідає вимогам Цивільного кодексу України та іншим законам України про інтелектуальну власність. Результати інтелектуальної, творчої діяльності, які з тих чи інших причин не стали об'єктом охорони права інтелектуальної власності, можуть бути визнані об'єктами цивільного права, але не права інтелектуальної власності.

При цьому право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та/або майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів права інтелектуальної власності визначається цим Кодексом та іншим законом [5, с. 704].

Однак як складники предмета злочинного посягання особисті немайнові права інтелектуальної власності є непорушними та невідчужуваними від їх суб'єкта, не передаються іншим особам і не переходять у спадщину, а також відповідно до загального правила не визнаються об'єктом цивільного обороту, однак суспільно небезпеч-

ний вплив на них неодмінно має місце, і за своїм значенням та наслідками є не менш загрозливим.

Під час пошуку шляхів вирішення деякими вченими пропонувалось з огляду на подвійну правову сутнісну природу забезпечити узгодження санкцій за злочини проти власності і злочини проти інтелектуальної власності [14, с. 190–192].

Водночас більш значущими за функціональним призначенням та впливом на правовідносини слід визнати ефективність механізму і правову дієвість кримінально-правової охорони інтелектуальної власності, якість відповідних кримінально-правових заборон і кваліфіковане та активне їх застосування.

При цьому важливими здаються не лише кроки з удосконалення кримінального законодавства про відповідальність за кримінальні правопорушення проти інтелектуальної власності, а й функціональні, засадничі та політичні ролі й обов'язки державних інституцій із втілення в практичне застосування відповідних правових приписів.

Однозначність трактування, логічність формулювань під час визначення ознак і меж суспільно небезпечного діяння та зрозумілого взаємозв'язку з іншими правовими нормами будуть неодмінно впливати на правильність правозастосування за умов охоплення правовими конструкціями правовідносин, закріплених у формі кримінальних правопорушень, відокремлення злочинної поведінки від інших дій та бездіяльності особи [15, с. 168–169].

Водночас надмірна деталізація складу кримінальних правопорушень може мати негативний вплив на правову кваліфікацію відповідних діянь і створює ризик об'єктивної неможливості вичерпно охопити весь їх спектр.

З огляду на бланкетний характер правових норм, що визначають кримінальну відповідальність за злочини проти інтелектуальної власності, необхідність додаткового аналізу цивільних правових норм, визначення обставин порушення прав інтелектуальної власності, обрахування та визначення розміру матеріальної шкоди, її характеру й умов заподіяння, причинно-наслідкових зв'язків ускладнюють процес не лише правозастосування й правового тлумачення, а й з урахуванням професійної кваліфікації, обмежених ресурсів навіть бажання та можливість притягнення саме до кримінальної відповідальності за порушення в цій сфері.

Ґрунтовно видається така правова позиція щодо вдосконалення диспозицій кримінально-правових норм, як зниження рівня бланкетності диспозицій у статтях Особливої частини КК України, оскільки бланкетний спосіб викладення ознак складу кримінальних правопорушень має застосовуватися лише там, де описати такі ознаки з огляду на обсяг регулятивного законодавства у відповідній сфері правозастосовчої практики з досвіду зарубіжних країн неможливо й недоцільно [16, с. 170–193].

Цікавою також є наукова точка зору щодо поступового формування окремого інституту кримінального права «Злочини проти інтелектуальної власності», як того вимагають кримінально-правові методи захисту інтелектуальної власності [17, с. 185–187].

Так, предмету посягання, що належить до інтелектуальної власності, з-поміж іншого притаманні такі загальні ознаки, як: збереження таємниці інформації; конфіденційність або, навпаки, її динамічний обіг; поєднання на ринку інтелектуальної власності попиту й пропозиції на результати інтелектуальної власності; професійність інтелектуальної праці за фундаментальною та прикладною науками; застосування новітніх технологій, корисних моделей, промислових зразків, наукових відкриттів, раціоналізаторських пропозицій.

Потребують захисту саме ті суспільно значущі правовідносини, правова охорона яких вимагає встановлення кримінально-правових заборон, порушення яких є суспільно небезпечним в сенсі шкідливих наслідків.

Науково обґрунтована деталізація кримінально-правових норм визначає засадничі правотворчі єдині нормоутворювальні ознаки, які мають повно та всебічно охоплювати обсяг і можливості поведінки, щодо якої встановлено кримінальну відповідальність.

За загальним правилом кримінальні правопорушення у сфері інтелектуальної власності, суспільно небезпечні наслідки від вчинення яких є обов'язковою ознакою їх складу, закріплені в диспозиції як злочини з матеріальним складом, якою визнається шкода у матеріальному вираженні.

При цьому об'єктивна сторона складу кримінальних правопорушень такої категорії, безперечно, містить розуміння заподіяння такої шкоди в якісному змісті, а саме виду та характеру порушення немайнових прав потерпілого.

Натомість згідно з законодавством багатьох європейських держав (Австрії, Данії, Італії, ФРН, Швейцарії та низки інших країн) кримінально карані посягання на інтелектуальну власність визнаються злочинами з формальним складом.

Останнім часом в деяких державах (зокрема, в Естонії, Іспанії, Литві, США) криміналізоване виробництво і розповсюдження пристроїв та програм для видалення засобів захисту інтелектуальної власності. Однак змістовно незаконні дії з обходу або нейтралізації технічних пристроїв чи технологічних розробок захисту авторського та суміж-

них прав є нічим іншим, як підготовкою до кримінального правопорушення, передбаченого ст. 176 КК України.

Отже, безумовно, процес боротьби зі злочинами проти інтелектуальної власності безпосередньо залежить від ступеня ефективності застосування правоохоронними органами норм як міжнародного права, так і законодавства України, а також методів і методик захисту інтелектуальної власності, чому сприяє також сучасний розвиток цивільно-правових, кримінально-правових і процесуальних інститутів регулювання та захисту права інтелектуальної власності з огляду на динаміку таких злочинів, їх видову приналежність, а також осіб, які можуть бути причетними до їх вчинення.

Таким чином, з метою покращення правозастосування та подолання «інтелектуальної злочинності» необхідно залучення законодавчо правових конструкцій кримінально каранних діянь не лише до процесу вдосконалення, а й під час здійснення професійних функцій апарату держави, кваліфікованих спеціалістів у сфері інтелектуальної власності.

Водночас не викликає сумнівів те, що навіть досконалі кримінально-правові заборони не можуть повністю замінити собою професіоналізм правозастосувача, його технічну оснащеність, знання ним норм регулятивного законодавства та якісне проведення слідчої й оперативно-розшукової діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про заснування Всесвітньої організації інтелектуальної власності від 14 липня 1967 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_169 (дата звернення: 10.11.2020).
2. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 09.08.2021).
3. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/981_018#Text (дата звернення: 09.08.2021).
4. Конвенція РЄ про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text (дата звернення: 09.08.2021).
5. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України. В 2 т. Т. 1. / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 832 с.
6. Дудоров О.О. Проблеми кримінально-правової охорони інтелектуальної власності в Україні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2015. № 69. С. 50–68. URL: <https://journal.iduvs.lg.ua/index.php/journal/issue/view/18> (дата звернення: 28.07.2021).
7. Трунцевский Ю.В., Бондарев М.Ю. Преступления против интеллектуальной собственности. *Уголовное право*. Москва, 2007. № 6. С. 48–53.
8. Вирок Глибочького районного суду Чернівецької області від 3 грудня 2020 р. у справі № 715/2391/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93279782> (дата звернення: 30.07.2021).
9. Дудоров О.О. Комерційна таємниця під захистом кримінального закону: проблеми і перспективи. *Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 11–12 жовтня 2012 р. Харків : Право, 2012. С. 367–372.
10. Берзін П.С. Незаконне використання засобів індивідуалізації учасників господарського обороту, товарів та послуг: аналіз складів злочину, передбаченого ст. 229 КК України : монографія. Київ : Атіка, 2005. 316 с.
11. Титов С.Н. Уголовно-правовое обеспечение охраны интеллектуальной собственности : дисс. канд. юрид. наук : 12.00.08 ; Московский государственный университет. Москва, 2013. 209 с.
12. Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини та громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2006. 39 с.
13. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини та громадянина (розділ V Особливої частини КК України) : монографія. Київ : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. 573 с.
14. Российское уголовное право. Курс лекций. В 2 томах. Т. 2. Особенная часть / А.В. Наумов. Москва : Юридическая литература, 2004. 832 с.
15. Нерсисян А.С. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності : монографія. Хмельницький : Видавництво Хмельницького університету управління та права, 2010. 192 с.
16. Яремко Г.З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. 432 с.
17. Новіков М.М. До системи правових методів боротьби зі злочинністю у сфері інтелектуальної власності. *Право і суспільство*. Київ, 2015. № 6-2. С. 182–188.